

натия модел на света всичко произтича от хаоса и се възвръща в него, а в нормалния модел на преден план излиза сферата на разума (Логоса) и разумните отношения. Хаосът не може да символизира вечността и безсмъртието, които в обрнатия модел на света се изпразват от своето истинно съдържание. С това на практика се осъществява подмяна на една действителност с друга. Тук става дума за такава „вечност“ (и такава „безсмъртие“), в която хаосът се „обезсмъртява“ чрез постоянното възпроизвеждане на смъртта посредством биологическия живот. При нормалния модел на света положението е точно обратното. Подобни проблеми по-късно намират израз във философията като единство и борба на противоположностите. По такъв начин и античната диалектика всъщност „снима“ в себе си митологемата живот – смърт²⁴. В този смисъл бихме могли да кажем, че в историята на обществото проблемът за смисъла на човешкия живот придобива ценностни характеристики в зависимост от господстващия модел на света и мястото на разума в него, включващ нормативността на взаимоотношение между човека, социалния и природен космос, между културата и ноосферата.

2. Платоновата картина на света и античната метафизична негеоцентрична интерпретация на жизненото пространство

Платоновата картина на света²⁵ може да се разглежда като концентриран израз на основните философски проблеми в неговото учение – проблема за същността на знанието и познанието, истината, йерархията на световите и обхвата на жизненото пространство. В тази картина на света по един синтетичен начин, достъпен и за сетивното познание, са представени схващанията на Платон за взаимоотношението между човека и заобикалящата го природа, между съзнанието и битието. Основна роля тук играе триадата „Едно, Ум, Душа“.

Заслужават внимание гносеологическите основания на Платоновата картина на света и някои евристични възможности на античното мислене. Но заедно с това е необходимо да се има предвид, че Платоновата философия е геометрична философия, т. е. философия на ейдосните геометрични структури²⁶. Подобни абстракции сами по себе си са израз на определена рационалност, която не е чужда и на самата интерпретация на жизнените процеси.

Ако според Платон придобиването на знания е свързано с видяното в света на идеите, душата е получила тези знания преди рождението си, т. е. преди да придобие плът. А това означава, че тя е съществувала по-рано в други жизнени условия. Така в контекста на Платоновата философия социално-екологичният проблем се разширява до проблема за съотношението между живота и смъртта в Космоса. Но от друга страна, този проблем поражда въпроса за съотношението между човека и битието, като тук се включва и социалното битие като мезокосмос.

Платон поставя въпроса за съотношението човек – битие, което се изразява чрез категориите „Едно“ – „единично“ – „общо“. Ако общото е необходимо да се знае преди познаването на единичното, тогава философското знание за общото има приоритет пред знанието за единичното. На тази основа се открива възможност за осмисляне на един друг аспект на проблема за битието – битието на Едното като жизнено условие за човека. В Платоновата философия проблемът за битието е още по-сложен, тъй като се приема наличието на човешка душа и свят на идеите – надсветовния Ум. Животът на душата, т. е. нейното пребиваване в света на идеите съвпада с познанието след нейното затваряне в тъмницата на тялото, защото истинното познание е припомняне на душата за преживяното в Истината като свят на идеите. Така Платон обосновава съществуването на друг вид жизнени проблеми,

свързани със съотношението между битието и небитието, истината и живота²⁷.

За Платон не съществува социално-екологичен проблем в земни условия. От гледна точка на неговата философия социално-екологичният проблем не може да се осмисли иначе, освен като деградация на Битието, и по-точно на социалното битие като резултат от човешката неразумна, т. е. противоразумна дейност. Замърсената жизнена среда е качество на извънположения субект, който влияе върху културата.

Идеалният свят за Платон само външно изглежда далечно и високо, тъй като нито един човек, дори герой, не е попаднал в тези идеални небеса в своя жив и телесен вид. Това е доказателство, че душите са живели там и си припомнят какво са видели в условията на земното битие. Така Платоновият свят на идеите е своеобразна сфера на разума, т. е. ноосфера, където при това всичко, освен че е нравствено, е и много красиво. В нея наистина всичко е идеално. Дори цветовете са по-бляскави и по-чисти от цветовете тук, в условията на земното битие, в което пребивава човекът, след като неговата душа придобие плът и остане затворена в тъмницата на тялото.

Платон рисува една земя ту пурпурна, ту златиста, ту бяла. Всичко това е призвано да докаже предимството на сферата на разума (Логоса), т. е. на света на идеите. Или, както се изразява Платон, ако човек види тази гледка, ще се почувства блажен, тъй като това е пълноценното битие в такава хармония, от която нищо не е отнето. Това е сферата на надсветовния Ум.

Проблемът за природата на нещата Платон свързва с идеята, че душата е тъждествена сама на себе си и е неунищожима. Според него същностните форми не са създадени чрез материя. Те са невидими и божествени. Такава е душата, която е невидима и божествена, но при раж-

дането на човека, както вече отбелязахме, тя „влиза“ в „затвора“ на тялото.

След като има два вида съществуващи неща – душа и тяло, и проблемът за живота на Земята не е само екологичен, но има нравствен и културологичен аспект. В условията на земното битие, когато душата и тялото са заедно, на тялото природата отрежда да се подчинява и робува, а на душата – да управлява и господства. Поради това разумът трябва да бъде цел на природата, а не против нея и против самия човек. Ето защо от тази гледна точка хармоничното единство на природния и социалния космос има отношение и към умопостигаемото начало на жизнените процеси, от които зависи съществуването на човека в условията на създаваната от него култура.

Платон не се задоволява с немотивирани констатации и стига до извода, че битието на Ума е ценност. В йерархията на земния живот според философа най-високо място заемат душите на добродетелните. В тази йерархия светът на идеите е действителното разумно битие. Но Платон не си поставя като задача да преобразува посредством философията битието на земната природа. Просто за него това няма смисъл, тъй като такъв разумен и хармоничен свят вече съществува – светът на идеите.

За Платон битието е ценност и поради това, че душата е „идея“ и пребивава в този свят на идеите, който е нейно съдържание. Така проблемът битие – небитие у Платон поражда и двойственост в тълкуването на ценността въобще и на ценността на живота в частност. Ето защо проблемът за истинните ценностни основания на битието е разгледан от Платон в неговия необходим нравствен аспект. Според философа истинската причина „за уреждането на нещата“ в земното битие се крие в съпричастието към битието на дадена идея и на Ума като свят на идеите.

Централно място в диалога „Федон“ заема учението

за света на идеите като самостоятелно съществуваща субстанционална действителност, определяща и битието на цялата материална действителност. Следователно от битието на идеите според Платон ще зависят и идеите на земното битие. В тази бинарна опозиция откриваме една от характерните най-ранни митологични представи за разумното хармонично устройство на земната природа по аналогия с космичната.

За да обоснове идеята за битието, Платон използва диалектиката на противоположностите „единично“ и „общо“, „Едно“ и „много“. Според него човек е само момент от диалектиката на общото и единичното и по такъв начин се оказва жизнено обвързан както с битието на идеите, така и със своето земно битие.

Светът и мястото на човека в него е представен от Платон като пещероподобно жилище²⁸, т. е. дом (ойкос) за местообитаване. Интересно е, че думата Вселена в старославянския език е сходна по съдържание с древногръцкия термин „ойкумена“²⁹. И в двата случая става дума за „дома“ на човека (мястото на обитаване), който е бил разбиран в най-широк смисъл – като космически. А оттук човек естествено е съпреживявал своето родство с Космоса, означавано като първородство и Първопразник, както вече отбелязахме. Тази негеоцентрична ориентация на мисленето по отношение на жизнената среда на човека е оказвала решително влияние и във взаимодействието на човека към земната природа. Последната е била схващана като временно местообитаване.

Геоцентричното схващане на Земята като единствен (и последен) „дом“ на човека произтича от неговата ценностна ориентация. Но тук като че ли е скрит един парадокс: ако човек вярва, че Земята е неговият „дом“ (защото смъртта е последна за разлика от митологичните представи), то би следвало той да съхранява грижливо тази своя единствена жизнена среда. Напротив, днес сме сви-

детели на обратния процес. Дори осъзнавайки тази екологическа алтернатива, човек се отнася безотговорно към своята жизнена среда. Налице е едно противоречие, в чието основа се корени дълбоко скритата и може би неосъзнатата мотивация за необходимостта от безумна „разумност“, от антиноосфера.

Самото жизнено пространство е разгледано от Платон в един негеоцентричен контекст, съответстващ на една твърде ранна ритуална дейност, която в много отношения съвпада с културата на тракийския орфизъм³⁰. Ето какво е казано за този модел: „Представи си хора в някакво подземно пещероподобно жилище, което има открита и дълга пролука за светлината по цялата пещера“³¹. Тази пещера всъщност представлява модел на видимия свят, в който пребивава човекът. За Платон пещерата е Космосът, където се намира и самата Земя – местообитаването на човека. Известно е, че пещерата и преди Платон е била схващана като символ на тъмнината и на възпроизвеждането на жизнения цикъл – „в нея не виждат и от нея не могат да познават“³². Като „царство на тъмнината“ тя противостои на царството на вечния живот и светлината и е израз на безструктурността, аморфността, т. е. „сакралното“ пространство на хаоса, което възпроизвежда културния инцест. Именно такава представа за пещерата се явява като един от най-ранните космологични модели на света. Не случайно идеята за смъртта, живота и възкресението още от дълбока древност се е свързвала с този модел на света. Такава пещера според А. Фол „е типична за Залмоксис и за светилищата в Делфи и в Самотраки“³³. Редица ранни погребения в Североизточна България са били извършвани в естествени или изкуствено издълбани пещери.

В Платоновата картина на света сетивното възприемане на нещата от човека е представено образно като „окови“ за душата (и за духа на истината). Сетивата са

„окови“ за получаване на истинното познание, което всъщност Платон разбира като умозрение. В това отношение жизненото пространство не се отделя от самото познание, схващано като умозрение. В този смисъл Платон пише: „Нека в него (в пещероподобното жилище – бел. моя, Р. Д.) да живеят хора от детинство с така поставени на нозете и на шията окови, че като се намират тук, да виждат само това, което е пред тях, без да могат да обръщат главите си поради оковите“³⁴. Не случайно Платон започва да изяснява проблема за връзката между жизненото пространство и познанието. Тук участва и „светлината“. Но в пещерата, т. е. в сакралното пространство на хаоса, няма „слънце“. Слънчевата светлина е само образ на умозрителната светлина, чрез която се осъществява връзката между познавателната и жизнената дейност. В Платоновата картина на света те не са разделени: екосферата и сферата на разума образуват едно цяло. Слънцето е образ на Светлината на Ума.

В своята картина на света Платон включва „огъня“, схващан като Логос (Разум), на който обръща специално внимание още Хераклит. „Светлината им идва от огън – пише Платон, който гори от високо и далеч зад тях, а между огъня и затворниците да има път; по неговата дължина си представи издигната стена...“³⁵. Тук искаме да припомним античното разбиране (включително и Платоновото), че тялото е тъмница за душата и че в него тя се чувства като затворник. Поради това екофактите не се отнасят само до потребностите на тялото, а и до неговата душа като ейдос, в който присъства Вселената (ойкос). Душата е една малка вселена, микрокосмос на макрокосмоса. Пътят между „огъня“ и затворниците е самият предметен свят, с който е свързан непосредствено човешкият живот – от момента на раждането до смъртта. Но нека да подчертаем, че „пътят“ преминава през самата пещера. Тук се отнася и производствената дейност на човека,

създаваща вторичен свят (култура) в затвореното жизнено пространство. Това положение Платон изразява по следния начин: „Представи си край тая стена хора, които носят различни вещи, стърчащи над стената, статуи на хора и фигури на животни, направени от камък и дърво по различен начин. И естествено, пише по-нататък той, едни от тях, които ги носят, говорят, а пък други мълчат“³⁶. Не случайно, когато Главкоон се съмнява в представената картина, Платон казва: „Подобни са на нас“. Всъщност тук става дума и за подобие на световите и съответно – за проявите на живота. Именно тези „затворници“ не могат да „видят“ нищо друго освен „сенките“, получени в резултат от „огненото сияние“ и отразени върху стената на пещерата, към която са обърнати погледите. Явно тук става дума за проблем, отнасящ се до зрителното възприятие и до възможностите на сетивното познание. То зависи от световния Огън – Логоса, без който не може да се постигне истинно знание за същността на човека и живота. „Неподвижността“ на хората всъщност изобразява, както вече отбелязахме, тяхната сетивна „ограниченост“ по отношение на Истината и Разума. При това положение хората от пещерата ще възприемат като истинно съществуващи само сенките на вещите и сенките на хората, минаващи зад тях по своя житейски път, но не и техните ейдоси, т. е. тяхната същност.

Възкачването на душата към областта на мислимото Платон свързва с идеята за Доброто (Благото). На върха на познанието според него се намира идеята за Доброто. Тя „едвам се вижда, но щом я видиш, става ясно, че тя е причина за всичко правилно и прекрасно, във видимото е родила светлината и нейния владетел, а в мислимото сама е властителка, която е създала истината и ума“³⁷. Така в Платоновата картина на света доброто, истината и ума са неотделимо свързани, но тяхното истинско битие не е в пещерата, а в Ума (Логоса).

Платон показва, че в действителност сенките са съществуващи, но те не са самите неща, а тяхното отражение. „Затворниците“ в пещерата нямат представа за истинното битие на хората и нещата. Става дума за затворници, които живеят в този свят – представен в образа на ритуална пещера, т. е. пещера на културата. За да бъде още по-убедителен, Платон се спира и на слуховите възприятия на затворниците: „Ако тъмницата издава ехо точно от срещуположната страна, когато някой от преминаващите издаде звук, смяташ ли, че затворниците ще отдадат звука на нещо друго, а не на минаващата сянка?“³⁸ В известен смисъл това може да се смята и за критика на илюзорността на сетивното познание и на профанните културни „ценности“.

Както вече подчертахме, представената картина на света Платон свързва с гносеологическата проблематика и преди всичко с проблема за истината. Отправяйки критика към наличните схващания за познавателната дейност, в диалога Платон включва следния извод: „Тия хора няма да приемат за истина нищо друго, освен сенките на пренасяните образи“ (ейдоси)³⁹. От тази гледна точка явно способностите на разума са ограничени. Няма съмнение, че това се отнася до хората и тяхната култура в този свят (т. е. пещерата) и до техните познавателни възможности. Но за да избегне всякакво недоразумение, Платон прибегва към откровеност: „Представи си сега..., че настъпи за тях освобождаване от оковите и излекуване от неразумността независимо каква е тя, щом по природа я имат; ако някой бъде освободен от оковите (на този свят, бел. авт. – Р. Д.) и бъде заставен веднага да се изправи, да раздвижи шията си и да ходи, да погледне към светлината...“⁴⁰, т. е. Ума. Тук неразумността се схваща като болезнено състояние. Тъй като световите според Платон са йерархично свързани, явно трябва да се има предвид както сетивно възприеманата светлина, така и светлината ка-

то Огън (Логос). Поради силния блясък на светлината на първо време освобожденият ще бъде затруднен да гледа непосредствено ейдосите на нещата, на които дотогава е виждал само сенките. Тук Платон отправя критика към тези, които са привикнали да виждат само сенките, а не самите неща, тяхната същност. Заслепени от силната „Светлина“, те мислят, че възприемат като по-реални сенките, отколкото техните първообрази. Поради реакцията от силната „Светлина“, ако бъдат изведени извън пещерата, „затворниците“ ще се сърдят, че са нарушили тяхното обичайно състояние на живот, прекарван в тъмнина. Именно това състояние Платон окачествява като болезнено, то се нуждае от лечение. Произтичащото от болезненото състояние нежелание да се видят истинските образи на нещата Платон свързва със стремежа за отхвърляне на истината, т. е. с предпочитание на „тъмнината“ пред „Светлината“. На това равнище всъщност според него се оказва най-силната съпротива от затворниците срещу Светлината (Истината) и срещу този, който „свидетелства“ за нея. В случая Платон прави намек за философите и за своя учител Сократ.

Интересно е обаче, че според Платоновата картина на света, ако все пак един от затворниците (сред които е бил и Сократ) успее да излезе на свобода, разбира се, без помощта на властващите, и веднъж видял слънчевата светлина се върне при затворниците с най-благодарни чувства, за да им разкаже за реалния свят и „влезе в спор с постоянните затворници, докато още не е с приспособено зрение“, те ще му се присмиват и ще го питат какво е търсил там? Но това е само в началото. Ако освобожденият от „оковите“ в пещерата (т. е. от оковите на света) започне да уговаря останалите затворници и те да се освободят от своите „вериги“ (така, както е правил Сократ, Христос, а и други след тях, бел. авт. – Р. Д.), няма ли да се опитат да го убият? В този смисъл Платон пише: „А

пък който би се опитал да ги освободи от оковите и да ги изведе горе, нали биха го убили, ако им попаднѐ в ръцете“⁴¹. Тук той разкрива абсурдната ситуация, че затворниците убиват именно този, който желае тяхната свобода и им разкрива Истината. Безсмислието на живота им изпъква още повече (на фона на този абсурд) – те се самоосъждат на вечна тъмнина и робство.

В картината на света Платон включва и архетипа „вода“. Явно, че тук става дума за Словото, т. е. не само за това, което се възприема чрез сетивата, но и за това, което е предадено чрез Словото. Получава се така, че в Платоновата картина на света, както и в цялата му философия, участват основните първоелементи: земя, вода, огън, въздух. Тук ще припомним, че именно съвременната екологична криза е свързана със състоянието на земята, въздуха и водата. Но ще подчертаем, че Платон говори за първоелементи на света (Космоса). Преди него за тях става дума в системата на орфизма и питагореизма, като към тях се прибави и пети елемент – „квинтесенция“ (Небе).

Несъмнено Платоновата философия изразява определен стремеж за осмисляне на взаимоотношенията между природата, човека и неговото жизнено пространство в един негеоцентричен план. Безспорно Платоновата картина на света включва все още неексплицирани социално-екологични проблеми, имащи непосредствено отношение към обогатяването историята и предисторията на съвременните екологични схващания и облика на културата в противовес на натурата.

3. Античното учение за „нус“ и проблемът за единството на човешкия, природния и социалния космос

От направения анализ дотук става ясно, че възпроизводството на живота и жизненото пространство (природата в най-широк смисъл) в последна сметка е било